

L'episodi dels leprosos al *Romanç de Jaufré*

The episode of the lepers in *Jaufre*

El episodio de los leprosos en el *Romance de Jaufré*

O episódio dos leprosos no *Romance de Jaufré*

Anton Maria ESPADALER¹

Resumen: La novela occitana *Jaufré* ofrece la descripción más completa de un ser humano afectado por la lepra de toda la literatura medieval. De la conducta y su tratamiento se deriva un conocimiento médico, ausente en textos piadosos, y se observa que, aun siendo entendida como una enfermedad de transmisión sexual, el autor no efectúa ninguna crítica de orden moral.

Abstract: The Occitan *Roman of Jaufré* offers the most complete description of a human being affected by leprosy in all medieval literature. From its behavior and treatment derives a medical knowledge, absent in pious texts, and it is observed that, while understanding leprosy as a Sexually Transmitted Disease, the author does not make any criticism of it.

Keywords: Occitan Literature – Leprosy – Medical Therapy – Sexual Disease.

Palabras-clave: Literatura Occitana – Lepra – Terapia médica – Enfermedad sexual.

ENVIADO: 10.02.2020
ACEPTADO: 22.05.2020

***

Un dels episodis més espectaculars d'una novel·la que és rica en esdeveniments sensacionals com el *Romanç de Jaufré* és protagonitzat per un gegant leproós, al qual s'haurà d'enfrontar l'heroi de l'obra. El *Jaufré* és una narració de gairebé 11000 versos,

---

¹ Licenciado en Derecho, Doctor en *Filología Catalana* y Profesor de *Literatura Medieval* de la Universitat de Barcelona. E-mail: aespadaler@ub.edu.

Antonio CORTIJO, Vicent MARTINES, Armando Alexandre dos SANTOS (orgs.). *Mirabilia 30 (2020/1)*
War and Disease in Antiquity and the Middle Ages
Guerra y enfermedad en la Antigüedad y la Edad Media
Guerra i malaltia en l'Antiguitat i l'Edat Mitjana
Guerra e doenças na Antiguidade e Idade Média

Jan-Jun 2020/ISSN 1676-5818

en llengua d'oc, i dedicada al rei Jaume I en els darrers anys del seu regnat, al meu entendre amb força probabilitat entre els anys 1272 i 1276.

La lepra no és una malaltia que pugui ser considerada epidèmica, però a l'edat mitjana la por al contagi, unida al fet que van circular durant molt de temps explicacions d'allò més tèrbol sobre el seu origen, i al fet no menor que els leprosos oferien un aspecte esgarrifós, va convertir-la en un d'aquells monstres amenaçadors que representen el mal com a força poderosa i incontrolable, com la pesta mateixa (Agrimi-Crisiani 1993: 249).

S'hi afegeix, a més, un aspecte tampoc menor: la lepra té a veure amb la sexualitat i afecta també les idees que hom se'n podia arribar a fer, si és que se'n feia cap, sobre la condició femenina. En aquest sentit, és reveladora la creença que transmet una enciclopèdia "popular" de principis del segle XIII com el *Llibre de Sidrac*. A la pregunta de "la mezèlia d'on ve als hòmens?", la resposta és: "De la fembra...cor quant la fembra à de ses flors e l'ome s'acosta a ela e engendra e concep, e les flors són caldes e cèques, que no són humides, l'enfant que ela haurà cové que sia tinyós o mezés".

La prevenció ve tota sola: "Per què nuyl hom no·s deuria acostar a sa muler en aquel tems que ela aja de ses flors". Amb una petita coda: "si aptener se'n pot", que comporta una codetta que implica la moral i complica l'afer: "però més li val sa muler que altra fembra hon peccatz mortalment" (Minervini 1982: 63-64). És clar, doncs, que és preferible el risc d'engendrar mesells a l'adulteri. I no només això: els tinyosos o els de cabell roig poden ser fruit d'acostaments en el temps de les "flors".

El *Jaufré* presenta la història des d'una perspectiva en la qual és perceptible una informació molt superior sobre la malaltia, que es constata de seguida amb el retrat del leprós, que és el més complet i més precís de tota la literatura medieval (Lavaud-Nelli 1960 vv. 2312-2333).

E Jaufre qe·l vi ac feresa
can lo vi tan desfigurat,
qe ben ac de lonc un astat
e d'espaldas doas brassadas,
gros los brasses e mans enfladas,
e·ls dentz corbs e totz desnoztatz,
e fu per la cara bosatz
de gran bossas maravilosas,
e las celas no sun pelosas,
ans las a enfladas e duras,

e ac las prunelas escuras,
e·ls ueils trebles e grepellatz,
tot entorn de vermeil orlatz,
e las gengivas reversadas,
e blavas, grosas e botadas,
e ac grans e rossas las dentz
e venenosas e pudens,
e fo vermeils e aflamatz
aisi con us carbos crematz,
e·l nas qitxat e narigos;
e·l polset, e fo raculos
si qe a penas pot parlar.

Hom comprèn davant d'aquest quadre l'espant de Jaufré. Un gegant alt com la llargada d'una llaça (astat), ens obliga a imaginar un ésser d'uns tres metres, que és la mida més freqüent de les llances (Riquer 1968: 161). I per si no n'hi hagués prou presenta a més a més un gran nombre dels símptomes de la malaltia més temuda de totes, la lepra. La inflor del cos, les dents descalçades, les genives botides i blavoses, la caiguda de les celles, el nas enfonsat, la veu ronca, els bonys de la cara, la pell vermella i arrugada, la pèrdua de pèl, l'alè pútrid, les articulacions desfetes per la gangrena, els membres inflats, els ulls enfosquits...

Tot això són senyals que identifiquen la lepra segons els tractats que feien servir els metges medievals més avançats, com Arnau de Vilanova, que tanmateix a *De signis leprosum* no és tan detallat, i que recollien, en part, algunes enciclopèdies, com el *Speculum maius* de Vincent de Beauvais.

Convé insistir en el valor d'una descripció tan detallada. Un metge de professió, i de prestigi, que escriu dos segles més tard, com Francisco López de Villalobos es conforma amb els trets més visibles, i hi afegeix el component psicològic. Vegem-ho sense sortir de la literatura (Herrera 1973: 141):

La lepra es pasión muy maldita y dañada
de color adusta o de melancolía
la qual por los miembros está derramada
y no podrescida, mas es conculcada
y así les podresce y corrompe y resfría,
la qual haze luego bermejo el color,
que tiende aza negro y la voz enronqueçe,
y hídele el cuerpo y aliento y sudor
y siente en el sueño tristeza y temor

su pelo y cabello se pela y peresce.

Davant del retrat del *Jaufré* Paul Remy va concloure que l'autor havia de posseir alguna mena de coneixement mèdic (1946: 207), que versemblantment es podia relacionar amb la Universitat de Montpeller.

L'episodi s'obre amb un escena impactant: una dona implora desesperada l'ajut de Jaufré perquè un leprós li acaba de raptar un fill petit. Jaufré el persegueix fins a la casa on s'estava el gegant, i en accedir-hi, el que contempla és un quadre d'una gran violència: el gegant intentava violar “una piusela, qe nun cre/ qe el mun n'aja belasor”.

L'acció confirma una de les característiques més acceptades i difoses de la malaltia: la lepra torna els qui la pateixen més luxuriosos del que ja eren, puix que es tracta d'una malaltia de transmissió sexual. De fet, com es diu més endavant, el gegant “es mezels devengutz” (v. 5544), se sobreentén que per un contagi de caire sexual. La malaltia, doncs, té un fort component moral, car delata la condició de l'individu: una malaltia de l'ànima, per dir-ho amb el títol del bon llibre de Saul N. Brody (1974). I que es confon amb la sífilis. No cal dir que predicadors i moralistes en van treure partit. En català, Ramon Llull i sant Vicent Ferrer en són bons exemples (Per a aquest darrer, veg. Ferragud 2018).

La persecució del rapte porta a descobrir que a la casa on s'estava el gegant mesell hi havia “de xx e v entro a xxx” altres nens tancats en una cambra esperant ser sacrificats, seguint la trista sort d'uns altres vuit (2711-2712), “per so qe bainar se devia / per garir de la mezelia”.

La situació ens revela dues coses de la màxima importància pel que fa al tractament de la malaltia. La primera és l'aïllament en què viu el leprós, que obeeix a un sistema d'exclusió i alhora protecció social que ja es documenta en època romana. El leprós és obligat a abandonar el món, i a viure confinat lluny dels sans per tal d'evitar el contagi. Literàriament, el fet dramàtic d'haver de deixar família i amics es tradueix en els poemes de comiat que escriuran sobretot poetes francesos –els *congés*-; entre els més coneguts l'autor de la *Chanson des Saisnes*, Jean Bodel.

La segona fa referència a la cura de la lepra. Cura per bany i sang en aquest cas. Al meu entendre, l'impuls inicial prové d'una historieta pietosa que és recollida a la *Llegenda àuria* de Iacopo da Varazze, el protagonista de la qual és l'emperador Constantí, i que ve a ser com les escorrialles de *La mort dels perseguidors* de Lactanci.

“Contastí, per la persecució oribla que fasia dels crestians, en plaga de lebroisia casec. Per què, per consel dels bisbes de les ýdoles, són aduytz iii mília infants, los quals volien fer aucir, per so que lur sanc fresca e calent lo bayassen l'emperador.

E axí con Contastí anava al loc on lo bayn se devia aparelar, les mares dels emfantz envés él de correntes vengren, las quals ab lurs pèls soltz dolorosament se ploraven” (Maneikis-Neugaard 1977 II: 107).

En fer-se ressò d'aquesta creença el gegant del *Jaufré* no està pas sol. Són diversos els textos en què la sang és utilitzada per guarir de la mesellia. Passa a la cançó de gesta francesa de caire edificant *Ami et Amiles*, prosificada en català com *Amich e Melis*, que es troba dins de l'anomenat *Libre de les nobleses dels reys* de la primera meitat del segle XV, on l'àngel Rafael s'apareix a Amich dient-li que ordeni a Melis que “aquells dos infants que ell ha de sa muller, que·ls degoll, e ab la sanch d'aquells infants que·t face bé llevar tot lo teu cors”, perquè “en altre manera, sàpies que tu null temps no garràs” (Aramon 1934: 138).

Degollats els dos fills, i certificat així el gran amor dels dos amics, la sang és recollida en un bol, i duta al leprós, el qual, després de resar a “nostra senyor Déu Jesuchrist...qui manest que hom fos fael a sos amichs, e ab la tua santa paraula sanest los malalts e·ls llebrosos”, fou rentat i “mantinent que l'ach llavat, ell fo garit e mondat de tota aquella malaltia, axí bé com si jamés null temps no fos estat malalt ne d'aquella malaltia tochat” (*Ibid*: 141).

Si a l'*Amich e Melis* els motius que porten a agafar la malaltia tenen a veure amb la bigàmia –Amich contreu matrimoni amb la filla de Carlemany estant ja casat– i la curació amb la innocència, en altres textos l'aparició de la malaltia es deu a misteriosos designis divins, mentre el recurs curatiu a la sang es relaciona netament amb la virginitat. En aquest sentit, condicions particularíssimes de banda, és transparent l'anècdota que explica la *Queste du saint Graal*, que fou traduïda al català el 1380. Galeàs, Boors, Perseval i la seva germana arriben a un castell, del qual surt un cavaller, que, sense més preàmbuls, els pregunta: “Senyós, esta donselà que vós menats és pusela?”.

Com la resposta és afirmativa, el cavaller, agafant el fre del cavall de la noia, fa: “per ma fe, vós no m'ascaparets tro que vós eyats renduda la costuma” del castell (Crescini-Todesco 1917: 175). El costum dels castell emmena a una descomunal batussa. I es comprèn: “Senyor, cascuna donzela qui asén pase nos dau donar esta escudela plane de sanch”. La situació no es calma fins que un “vel homa” els explica la causa d'una

Antonio CORTIJO, Vicent MARTINES, Armando Alexandre dos SANTOS (orgs.). *Mirabilia 30 (2020/1)*
War and Disease in Antiquity and the Middle Ages
Guerra y enfermedad en la Antigüedad y la Edad Media
Guerra i malaltia en l'Antiguitat i l'Edat Mitjana
Guerra e doenças na Antiguidade e Idade Média

Jan-Jun 2020/ISSN 1676-5818

“costuma” que ja havia provocat molts combats. Una donzella, senyora de la terra i del castell, feia dos anys que “casech en una malautia per volentat de nostre Senyor...que hom apela malezaria (sic)”.

Després de cercar inútilment remei en la medicina, “a le dareria nos dix un vel home savi de moltes coses que si nós podíam evar una ascudela plena de sanch de puncela qui fos verga en volentat hi en hobre e fos filla de Rey e da regine, e sor de Perseval lo Galès, e hom na untàs le dona, ela garia mantinent”. I la donzella, acceptant que no podria “escapar sens mort” com li adverteix Galeàs, es lliura decidida al sacrifici, assegurant que “si yo·n moria per sa garió e mi seria honor e a tots mos parents” (*Ibid.* 177).

Si això s'esdevé en àrea francesa, en àrea occitana la qüestió es presenta de forma semblant en textos construïts en octosíl·labs apariats com el mateix *Jaufré*, per bé que de naturalesa diferent, car es tracta d'obres pietoses. La lepra es presenta de cop a la donzella Enimia així que en una oració fervorosa demana a Déu que guardi (Brunel 1970, vv.182-186)

mon cors de dissonor,
que no·m puescha penre talen
d'aquest deliech lait e puden,
per so que tu·m pueschas aver
casta, munda al tieu plazer.

La resposta del cel al desig de puresa d'Enimia consistí a fer-li perdre la bellesa de sobte, de manera que “pueys no fo sol demandada/ per baró ni per chavalier/ ad esposa ni a molhyer”, per una raó ben concreta. “car ilh ac una malautia/ que hom apela lebrozia/ que·lh tolç tota sa gran beltat” (*Ibid.*, vv. 196-201).

En aquest cas, doncs, la lepra, enviada per Déu, és ben positiva, perquè protegeix contra la concupiscència dels homes i preserva la puresa de la devota adolescent. Després d'uns anys en què els metges són incapaços de sanar-la, per tal com “lor metgia/ contrastar a Dyeu non podia” (vv. 235-236), un àngel li suggereix d'anar a prendre ritualment l'aigua d'una font, una vegada garantit el camí de la santedat després d'haver suportar la prova salvífica enviada des del cel, a semblança de Job (vv. 501-504):

e cant si fo tres ves lavada,
la malautia s'en es anada,

et ac la carn bela e monda
 plus non es coloms ni colomba.

La cura per aigua –calda– havia estat prevista pels metges romans i per la tradició jueva. Tal vegada era la més popular, si considerem que la intervenció de l'aigua és indispensable, segons recull el *Sidrac*. A la pregunta de “Com poria hom guarir de mezelia?”, és la resposta: “De mezelia pot hom guarir ab un engüent qui s'apeilla engüent de philòsophs; car, qui agués d'aquell, leugerament lo poria hom guarir.

Qui lavàs bé lo mezell d'aygua calda tant com soffrir pogués, e puis s'exugàs ben d'un drap e après se fes untar d'aquell unguent davant lo ffoch o al sol... cascun jorn vi vegades... en xx jorns mudaria cella malvada peill, e a cap de xxv jorns li naxeria una altra beilla e neta, e seria guarit de la mezelia e de totes altres coses malvades de malalties” (Minervini 1982: 91).

La sang reapareix en el poema en diversos metres de Raimon Feraut *Vida de sant Honorat*, escrit el 1300, on el senyor del castell de Gaudaleu, abans de ser guarit miraculosament pel sant, degolla tres infants perquè (Ricketts 2007, vv. 7760-7761): “... diz qu'el sanc si baynaria / que guaris de la leprosia”.

L'interessant del *Jaufre* és que el gegant confia en les propietats curatives de la sang d'infants “car aisi l'era enseinat”. Ensenyat no vol dir après per creença popular, sinó explicat per algú competent. La novel·la adopta sobre aquest pretès saber un doble punt de vista: per un costat, no fa mai, a diferència dels moralistes, i algun metge, cap mena de judici moral sobre la mesellia del gegant. És revelador que qui narra la història del contagi –amb una dona leprosa– sigui un sant ermità, i que no faci ni el més petit comentari al respecte.

Per un altre costat, el fet que el cavaller Jaufre, de la cort del rei Artús, alliberi els nens i mati el gegant en aspre (i entretingut) combat dóna entenent que qui escriu està del tot convençut que els remeis que segueix el leprós són absurds, perquè sap que la lepra és incurable. Com deia López de Villalobos (Herrera, 1973: 141): “Si está confirmada no puede curarse / y si es ulcerada sanarse no espere”.

Tanmateix, que la sang podia intervenir positivament en el tractament de la malaltia, ho exposava algú de tanta autoritat com Bernat de Gordon, professor a la Universitat de Montpeller, en el seu *Lilium de medicinae*, però advertia, cosa que el gegant ignora, que el remei només podia ser pal·liatiu. Després de descriure diversos unguents afirma en la versió castellana de 1495: “Esso mismo faze la sangre de la liebre caliente si la

Antonio CORTIJO, Vicent MARTINES, Armando Alexandre dos SANTOS (orgs.). *Mirabilia 30* (2020/1)
War and Disease in Antiquity and the Middle Ages
Guerra y enfermedad en la Antigüedad y la Edad Media
Guerra i malaltia en l'Antiguitat i l'Edat Mitjana
Guerra e doenças na Antiguidade e Idade Média

Jan-Jun 2020/ISSN 1676-5818

cara e todo el cuerpo lo untaren con ella (Cull-Dutton 1991: 50a). Però hi ha més sangs. Hernando Colón assegura que el seu pare el 1498 va poder comprovar l'eficàcia de la sang de tortuga a l'illa de la Sal, a Cabo Verde, on residia una colònia de leprosos (2020: 257).

Qui compon l'episodi del leprós, per tal de fer encara més evident la seva posició respecte de les creences forassenyades del gegant, embolcalla el que hauria de semblar terrorífic i horripilant amb un gruixut tel d'humor. El combat té tons còmics, la resolució de l'episodi accentua el to de farsa –el mot és de Fleischman (1981: 102) –, i l'únic que preocupa Jaufre és venjar un gest ofensiu del servent que raptava nens perquè fossin escorxats. Quan Jaufre volgué aturar-lo (vv.2278-2282)

El li fes la figa denant.
“Tenetz”, dis el, “en vostra gola!”
E no l'en fes jes una sola
ans l'an faitas mais de tres.

Aquest gest, tres vegades repetit, altament desafiador i provocatiu, car posa en dubte la virilitat de l'heroi, no pot oblidar-se així com així. I un cop mort el gegant, salvada la noia, feliç la mare que ha recuperat el fill, alliberats els altres infants, destruïda la casa llatzeret del leprós que, per acabar-ho d'adobar, és encantada i s'esfondra literalment sobre el nostre cavaller, aquest, passat l'ensurt, s'abraona sobre el servent, dient-li (vv. 2692-2694):

E vos perdretz ades la man,
aqela ab que·m fezes la figa,
qe mais no m'en faretz vos minga.

Però en la literatura occitana no tots els leprosos fan por. En la novel·la d'Arnau Vidal de Castelnoudari, *Guilhem de la Barra*, escrita el 1318, el protagonista troba acollida a la casa isolada d'un cavaller que era mesell, el qual no només l'atén amb exemplar gentilesa durant vuit dies, sinó que amb gran cura, i plenament conscient del seu mal, el manté aïllat en una cambra, amb roba neta, vaixel·la particular, aliments protegits i servit per un “home sa” per evitar el contagi (Gouiran 1997, vv. 2988-3023).

***

Antonio CORTIJO, Vicent MARTINES, Armando Alexandre dos SANTOS (orgs.). *Mirabilia 30 (2020/1)*
War and Disease in Antiquity and the Middle Ages
Guerra y enfermedad en la Antigüedad y la Edad Media
Guerra i malaltia en l'Antiguitat i l'Edat Mitjana
Guerra e doenças na Antiguidade e Idade Média

Jan-Jun 2020/ISSN 1676-5818

Bibliografia

- AGRIMI, Jole, CRISCIANI, Chiara. "Carità e assistenza nella civiltà cristiana medievale". In: Mirko D. Grmek *Storia del pensiero medico occidentale. 1. Antichità e medioevo*, Roma-Bari, 1993, 217-259.
- ARAMON I SERRA, Ramon. *Novel·letes exemplars*, ENC, Barcelona, 1934.
- BRODY, Saul Nathaniel. *The Disease of the Soul*, Cornell University Press, Ithaca-Londres, 1974.
- BRUNEL, Clovis. *Bertran de Marseille. La Vie de sainte Énimie*, CFMA, París, 1970.
- COLÓN, Hernando. *Historia del Almirante*, Barcelona, 2020.
- CRESCINI, Vincenzo, TODESCO, Venanzio. *La versione catalana della Inchiesta del San Graal*, IEC, Barcelona, 1971.
- CULL, John, DUTTON, Brian. *Un manual básico de medicina medieval. Bernardo Gordonio. Lilio de medicina*, Madison, 1991.
- DE RIQUER, Martí. *L'arnès del cavaller*, Barcelona, 1968.
- FERRAGUD, Carmel. "El predicador i la lepra. Malaltia i moral en els sermons de sant Vicent Ferrer", *Afers*, 33, 2018, nº 90-91, 325-352.
- FLEISCHMAN, Suzanne. "Jaufré or Chivalry Askew: Social Overtones of Parody in Arthurian Romance". In: *Viator*, 1981, 12, 101-129.
- GOUIRAN, Gérard. *Arnaut Vidal de Castelnaudary. Le livre des aventures de Monseigneur Guilhem de la Barra*, París, 1997.
- HERRERA, María Teresa. *Francisco López de Villalobos. El Sumario de la medicina con un tratado de las pestíferas bubas*, Salamanca, 1973.
- LAVAUD, René, NELLI, René. *Les troubadours I*, Bruges, 1960.
- MANEIKIS, Charlotte S., NEUGAARD, Edward J. *Vides de sants rosselloneses*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1977.
- MINERVINI, Vincenzo. *Il "Libro di Sidrac". Versione catalana*, Bari, 1982.
- REMY, Paul. "La lèpre, thème littéraire au moyen âge", *Le Moyen Âge*, 1946, LII, 195-242.
- RICKETTS, Peter T. *Raimon Ferant. Vida de sant Honorat*, Turnhout, 2007.